

TÜRK ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1934 ERİVAN KÜRDOLÖJİ KONGRESİ

İsmigül ÇETİN*

ÖZET

Kürt çalışmaları Rusya İmparatorluğu'nda yayılma politikası için bir araç olurken onun mirasını alan Sovyet Rusya ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nde sosyalist devrim için kullanılmıştır. Leningrad ve Erivan merkezli kültürel-siyasal faaliyetler sayesinde Kürtler arasında okuryazarlık oranı artmış, yeni bir entelektüel Kürt zümresi ve kurumsal bir Kürdoloji alanı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların en önemli mihenk taşlarından biri 1934'te Erivan'da düzenlenen Kürdoloji Kongresi'dir. Kürdoloji kelimesinin yaygın olarak kullanılmasına vesile olan bu kongrede alfabe ve imla çalışmaları yapılmıştır. Sovyet kaynakları bu süreci Lenin-Stalin'in milliyetler siyasetinin ve görünüşte millî, içerik bakımından sosyalist bir Kürt kültürü yaratma çabasının ifadesi olarak sunarken; kuruluşundan itibaren yaşadığı ayrılıkçı Kürt isyanlarından dolayı Türkiye, bu faaliyetleri, özellikle de Erivan merkezli Kürt çalışmalarını, sınırlarının hemen ötesinde bir Kürt özerkliği ve bağımsızlık fikrini besleyen propaganda ve teşkilatlanma girişimleri olarak değerlendirmiştir. Çalışmanın amacı, 1934 Erivan Kürdoloji Kongresi'nin Türk makamlarınca nasıl değerlendirildiğini, Sovyetlerin Kürt politikası karşısında Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arşiv belgeleri ışığında analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Kürdoloji Kongresi, Erivan, SSCB'nin Kürt politikası, Ermeni-Kürt ilişkileri

The 1934 Yerevan Kurdology Congress According to Turkish Archive Documents

ABSTRACT

Kurdish studies served as a tool for expansionist policy in the Russian Empire, while in Soviet Russia and the Armenian Soviet Republic, which inherited its legacy, they were used for the socialist revolution. Cultural and political initiatives centered in Leningrad and Yerevan increased literacy among Kurds and fostered a new intellectual class. A pivotal moment in this process was the 1934 Yerevan Kurdology Congress, which helped popularize the term "Kurdology," undertook alphabet and orthographic reforms. While Soviet sources depicted these developments as a Lenin-Stalin nationalities policy and as an effort to build a culture that was outwardly national yet socialist in content, Turkey -shaped by earlier Kurdish uprisings- viewed the activities, especially those in Yerevan, as propaganda and organizational efforts encouraging Kurdish autonomy or eventual independence near its borders. This study aims to examine how the 1934 Yerevan Kurdology Congress was interpreted by Turkish authorities and to analyze Turkey's security concerns in the face of Soviet Kurdish policy based on contemporary archival records.

Key Words: Kurdology Congress, Yerevan, the USSR's Kurdish policy, Armenian-Kurdish relations

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yozgat / TÜRKİYE, ismigul.cetin@bozok.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Çetin, İ. (2026). Türk arşiv belgelerine göre 1934 Erivan Kürdoloji Kongresi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(51), 831-846. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1879878>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Şubat / February 2026

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 12 Mart / March 2026

Giriş

Kürdoloji terimi 1934 Erivan Kürdoloji Kongresi'nden sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Kürt incelemeleri adı altında yapılan tarih, etnografya, dil ve edebiyat gibi alanlarda çalışmaların geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu araştırmalar ilk olarak misyonerlik ile Rusya İmparatorluğu ve Avrupa emperyalizminin bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Kürdoloji'nin kurucusu olarak bilinen P. Maurizio Garzoni Vatikan'ın Kürtler arasına gönderdiği misyonerlerden biridir ve 1787'de *Kürt Dili'nin Grameri ve Sözlüğü* adlı bir eser yayınlamıştır. Kendisi çalışmalarını Kürt incelemeleri diye adlandırırsa da bu eser Kürdoloji'nin başlangıcı sayılabilir. Aynı yıl Rusya'da 276 Kürtçe sözcüğün yer aldığı çeşitli dillerin karşılaştırmalı sözlüğü, Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisi üyesi Pallas tarafından yayınlanmıştır. Bu sözlük de Rusya'daki Kürdoloji çalışmalarının ilk örneği sayılabilir (Alsancaklı, 2016: 56; Rohat, 1991: 9-10; Şimşir, 2007: 19-20, 67). Kürtler hakkındaki araştırmalar Avrupa'ya paralel bir dönemde Rusya İmparatorluğu'nda İran çalışmaları içinde özerk bir alan olarak gelişmiştir. F. Rödiger ve A. F. Pott çalışmalarında Kürtlerin Farsça bir lehçeden ziyade ayrı bir dil konuştuklarını dolayısıyla ayrı bir halk olduklarını iddia edince Kürdoloji'nin başlı başına bir bilim dalı olarak adlandırılma çabası ortaya çıkmıştır (Leezenberg, 2011: 88; Leezenberg, 2015: 749). Rusya İmparatorluğu'ndaki bu çalışmaların iki yönü vardır. Birincisi siyasi ikincisi ise ilmidir ve Şimşir'e göre çalışmalarda birincisi ağır basmaktadır ve bu yazara göre bu çalışmaların adı Kürdoloji değil Kürtçülük olmalıdır (Şimşir, 2007:67).

Rusya İmparatorluğu'nun bu alanda çalışmalar yapmasının sebebi yayılma politikası yani emperyalizm ve buna bağlı olarak geliştirdikleri Kürt politikasıdır. I. Petro Dönemi'nden itibaren, sıcak denizlere inme, İstanbul'u ele geçirme, İskenderun ve Basra Körfezine kadar yayılma politikası izleyen Rusya, akademik çalışmaları emperyalist amaçları için kullanmaya bu dönemde başlamıştır (Özdemir & Askeroğlu Arslan, 2018: 194-195). Hâkim olmak istedikleri bölgelerde daha etkin olmak için oranın dillerini öğrenme ve buraları daha iyi tanıyan diplomatlar yetiştirme amacıyla bilimsel çalışmalar yapan birimler kurmuşlardır. Sonuç olarak Rusya İmparatorluğu'nun yayılma alanına giren İran, Anadolu ve Irak'ta Kürtler yaşadığı için bu gruba yönelik akademik çalışmalar da artmıştır. Örneğin; Osmanlı Devleti ile Rusya İmparatorluğu arasındaki Kırım Savaşı sırasında Ruslar tarafından esir edilen Kürtler arasında araştırma yapmak ve Kürt dilini incelemek üzere görevlendirilen, St. Petersburg Üniversitesinden Peter Ivanovich Lerch 1856 yılında "İran Kürtleri ve Ataları Kuzey Keldaniler" başlıklı bir tez yazmış, daha sonra Irak, Suriye ve Anadolu'daki Kürtlerin aile yapılarına, kadın ve erkeklerin rollerine, dinle ilişkilerine yönelik çalışmalar yapmıştır. Özellikle Lerch'in tezi Rus İmparatorluğu'nun Doğu politikalarına temel oluşturmuştur (Gafarlı & Güç, 2022: 107-109).

Aslında Kafkasya'da varlıkları 10. ve 11. yüzyıla kadar geri götürülebilen Kürtler ile Rusların arasındaki ilk doğrudan temas 1804-1813 yılları arasındaki savaştan sonra Rusya ile Memalik-i Mahrusa-i İran arasında imzalanan Gülistan Andlaşması'ndan sonradır. Bu andlaşma ile Rusya, Güney Kafkasya'nın büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Bunun sonucunda Karabağ'daki Kürtler ile Erivan'daki Yezidiler Rusya hakimiyetini girmiştir. Rusya bundan sonra gerek Osmanlı Devleti gerekse Memalik-i Mahruse-i İran ile yaptığı savaşlarda Kürtleri ve Yezidileri kendi tarafına çekmenin avantajını fark etmiş ve aşiretlerin bir kısmı ile doğrudan irtibata geçerek onlarla iş birliği yapmaya çalışmıştır. 1828'de Memalik-i Mahruse-i İran ile imzaladığı Türkmençay Andlaşması, 1829'da Osmanlı Devleti ile imzaladığı Edirne Muahedesi sonrasında yaşanan göçler sonucunda Rusya'da Kürt yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Erivan, Eçmiadzin ve Surmalu bölgelerinde Sünni, Şii ve Yezidi olarak hayatlarını sürdüren bu gruplar aşiret yapılarını devam ettirmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı Devleti ile Rusya

İmparatorluğu arasındaki savaş sonucunda Kars, Ardahan, Batum vilayetlerinin de Rusya'ya geçmesi sonrasında Rusya'daki Kürt nüfus artmıştır (Gafarlı & Güç, 2022: 112-113; Hasratian, 1998: 39; Yılmaz, 2014: 801). Rusya'nın Kürtlere ilgisi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya sınırında Rusya açısından ciddi bir tehdit oluşturan Hamidiye Alaylarını örgütlemeye başlamasından sonra daha da artmıştır. İleride yaşanabilecek Rusya İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşlarda Kürtlerin katılımı ve tavrı, gerek diplomatik görevlilerin gerekse askeri makamların önemle üzerinde durduğu bir problem olmuştur (Özdemir & Askeroğlu Arslan, 2018:198).

Rusya İmparatorluğu, Kürtler hakkındaki bilimsel faaliyetlerini Bilimler Akademisi eliyle yürütmüştür. Bu amaçla generalleri, profesörleri, konsolosları kullanmışlardır. Bu kişiler çeşitli adlarla yaptıkları gezilerde aşiret liderleri ile yakın ilişkiler kurarken Anadolu'dan, İran'dan, Irak'tan Kürtler hakkında el yazması veya basılı kaynakları toplamış, Kürt edebiyatı, tarihi, folkloru vb. alanlarda sözlü çalışmalar yapmışlardır. Özellikle A. Jaba, V. Minorski ve B. Nikitine gibi konsoloslar uluslararası Kürdologlar olarak tanınmıştır (Abak, 2018: 5-6; Şimşir, 2007: 23-24). Rusların Kürt kimliğini meşrulaştırmak ve onları kendi taraflarına çekmek için karşılına bir düşman çıkarmaları gerekmiş, doğal olarak bu düşman aynı coğrafyada yaşadıkları Türkler olmuştur (Özdemir & Askeroğlu Arslan, 2018: 202).

1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kürdoloji Çalışmaları

Rusya İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan yaşayan Kürt nüfusu ile birlikte Kürdoloji çalışmalarını ve Kürt politikalarını Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) devralmıştır (Yılmaz, 2014: 801-802). Sovyet Rusya Dönemi'nde başta kendi sınırları içerisindekiler olmak üzere dünya halklarının tarihi, edebiyatı, folkloru ve kültürünün araştırılmasına son derece önem verilmiştir. Ancak ülkedeki Kürdoloji bölümlerindeki uzmanlar SSCB içerisindeki Kürtlere yönelik çalışmalarına kıyasla Türkiye, Irak, İran gibi dış Kürtler ile ilgili daha çok çalışmalar yapmıştır. Bu politikanın arka planında başta İngiltere olmak üzere emperyalist olarak adlandırdıkları ülkelerle mücadele, bunun için öncelikle Müslüman ülkeler olmak üzere dünya genelinde bir devrim yapma isteği ve elbette sınırları içerisindeki etnik grupları daha rahat yönetme amacı vardır. Sovyet Rusya'nın Türkiye, Irak, İran ve Suriye gibi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kendi lehine kullanmak için bir Kürt sorunu ortaya çıkarmaya çalıştığı da kabul edilmelidir. Kısacası Kürdoloji'yi siyasallaştırmış ve Türkiye, Irak, İran ve Suriye'deki Kürtleri bu ülkelere karşı kıskırtmıştır (Başaran, 2021:123; Çağlayan, 2015: 326; Leezenberg, 2015: 752; Liber, 1991: 15; Özdemir & Askeroğlu Arslan, 2018: 203; Yüksel, 2021: 220).

Sovyet Rusya, Korenizatsiia olarak adlandırılan bir politika uygulamıştır. Buna göre Rus olmayanları partide, hükümette ve sendikalarda lider pozisyonlara getirerek ve ulusal kültürlerin gelişimini destekleyerek farklı etnik grupları sosyalist sistem içerisine dahil etmeye ve Sovyetleştirmeye çalışmıştır (Liber, 1991: 16). Kürtler “küçük ulus” olarak adlandırılan bu gruba dahil edilmiştir. Korenizatsiia Sovyet sınırları içerisindeki Kürtlere ana dilde ilk ve ileri eğitim hakkı vermiş, Kürtçe eğitim veren okullar açılmış ve Kürtçe edebi faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bunun için Kürtçe alfabe çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Ayrıca 1923'de Azerbaycan'da Laçin bölgesinde Kurduezd veya Kızıl Kürdistan olarak adlandırılan küçük bir Kürt idari birim ortaya çıkmış ancak 1929'a kadar varlığını sürdürebilmiştir (Leezenberg, 2011:89; Pohl, 2017: 188-189; Yılmaz, 2014: 802-803).

Gerek Rusya İmparatorluğu gerekse Sovyet Rusya dönemlerindeki bu yoğun çalışmalara rağmen Kürdoloji alanındaki asıl gelişme Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde gerçekleşmiştir. Kürtler üzerine Ermenilerin yaptıkları çalışmaları 19.

yüzyılda kadar geri götürsek de Leezenberg'in dediği gibi Kürt ulusal kimliği esas olarak Sovyet Ermenistan'ında oluşmuş ve tartışmasız bir şekilde bu cumhuriyetteki anlayışlar ve koşullar çerçevesinde şekillenmiştir. Erivan ile Leningrad, SSCB'de Kürt halkı ve Kürt dili üzerine akademik çalışmalar yapan iki akademik merkez olmuştur. Ermenistan SSC Kürtlerin korenizatsiadan en çok yararlandıkları ülke olduğu gibi modern bir Kürt ulusal kimliği yaratmak için en kapsamlı resmi desteği veren de hükümet olmuştur (Leezenberg, 2015: 748, 750; Pohl, 2017: 189). Sovyet hükümetinin 23 Nisan 1921'de aldığı ilköğrenim okullarının 1. ve 2. sınıflarında ana dilde eğitim görülmesi kararınca Ermenistan'da Kürt çocukları Ermeni alfabesi ile Kürtçe basılan kitaplarla eğitime başlamışlardır. Stalin 1929'da her ulusun kendi anadilinde eğitimine yeniden vurgu yapmış, bu tarihten itibaren Latin alfabesi temelli bir Kürt alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu alfabe ile Kürtçe eğitim veren okulların sayısı arttığı gibi Azerbaycan SSC ve Gürcistan SSC'ye de yayılmıştır. Bir de öğretmen yetiştirmek amacıyla pedagoji okulu kurulmuştur. Ermenistan merkezli çalışmalar sonucunda yazılı bir Kürt edebiyatı oluşturulmuştur. Kürtçe radyo yayını yapılmış, ilk Kürt gazetesi Rya Taza¹ yayınlanmış, Kürtçe tiyatro kurulmuştur. Bu sürecin sonunda 1935'te yapılan bir çalışmaya göre 5 bin Kürt okuma yazma öğrenmiştir (Başaran, 2021:132; Özdemir & Askeroğlu Arslan, 2018:204-206; Şimşir, 2009:16; Yüksel, 2021: 221-222). Yeni Kürt alfabesinin yaygınlaştırılması ve Kürtlere okuma yazma öğretilmesi meselesi Ermenistan Halk Maarif Komiserliği tarafından takip edilmiş, Kürt öğretmenler bir yıl boyunca kurstan geçirilmiş, köylerde Kürt alfabesinin öğretildiği okuma yazma kursları açılmıştır. Hatta Kürt alfabesi için 1930'da Ermenistan'da oldukça faal bir şekilde birinci yıl kutlamaları yapılmıştır (TDA, 571/34735-136614-6).

Sonuç olarak SSCB ve onun bir uzantısı olarak Ermenistan SSC, Rusya İmparatorluğu'ndan aldıkları Kürdoloji mirasını Kürtlere ulaştırmayı başarmışlardır. Gazete, radyo ve film ile halka erişmişlerdir. Birikimlerini hem ülke içerisindeki Kürtlere hem de Türkiye dahil diğer ülkelerdeki Kürtlere aktarmışlardır. SSCB ve Ermenistan Kürdolojisi Kürtçülüğün yayılmasını sağlamıştır (Başaran, 2021:128-129). Elbette bu sürecin en önemli aşamalarından biri 1934'te Erivan'da gerçekleşen Kürdoloji Kongresi'dir.

2. 1934 Kürdoloji Kongresi

SSCB Dönemi'nde gerek Leningrad merkezli gerekse Erivan merkezli çalışmalar sonucunda ülkedeki Kürtler arasında okuma yazma oranı arttığı gibi entelektüel bir Kürt sınıf ortaya çıkmıştır. Daha önce Rusların veya Avrupalıların elinde olan Kürdoloji çalışmalarına Kürt asıllılar da katılmaya başlamıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak daha koordineli çalışmalar ortaya çıkmıştır. 1931 yılında Leningrad Üniversitesinde daha çok Kürtlerin Sovyet sistemine entegrasyonu görüşülmüş olsa da Kürt kökenli Kürdologların katıldığı bir Kürt semineri düzenlenmiştir (Özdemir & Askeroğlu Arslan, 2018, s. 206).

25 Ocak 1932'de Erivan hükümet tiyatrosunda, maarif ve medeniyet cephesinde çalışan Ermenistan Kürt işçilerinin birinci konferansı toplanmış, bu toplantı ayrıca ilk Kürt gazetesi Rya Taza ile Zakafkasya² Kürt Pedagoji Teknikumu'nun yani öğretmen okulunun yıl dönümü kutlamalarına da vesile olmuştur. Toplantının açılışını Ermenistan Halk Maarif Komiserliği namına Maarif Komiseri Drastamat Simonyan yapmış, konuşmasında Sovyet idaresi ve Komünist Fırkasının Leninizm milli siyaseti sayesinde Kürt işçilerinin medeniyet yolunda elde ettikleri başarılarından bahsetmiştir. Simonyan nutkunu Kürt halkının maarif ve medeniyet seviyesini diğer milletlerin maarif ve medeniyet seviyelerine yetiştirdiği günün uzak olmadığı

¹ Ek-1 https://cdn.xn--hlajim.xn--plai/images/c/ce/Rja_Taza.jpg?download

² Kafkasya, SSCB zamanında Kuzey Kafkasya ve Zakafkasya olmak üzere iki ana bölgeden oluşuyordu. Çağdaş Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bulunduğu bölge Zakafkasya idi (Şahmuradov, 2018: 29).

müjdesini vererek sonlandırmıştır. D. Simonyan'dan sonra Halk Komiserler Şûrası namına bu Şûranın ikinci Reisi A. Yertzinyan yaptığı konuşmada Sovyet idaresi altında yaşayan Kürt işçileriyle kapitalist ülkelerdeki sosyal ve millî istismarın çift boyunduruğu altında bulunan ekalliyetlerin iktisadî ve siyasî vaziyetleri arasındaki farklardan bahsederek Sovyet Ermenistan işçileriyle el ele vererek, sosyalizm kuruluşu ile maarif ve medeniyet inkılabı sahasında kazandıkları başarıların büyüklüğünü anlatmış, ihdas edilen alfabeden, açılan okullardan, öğretmen okulundan bahsetmiştir. Konuşmasında Kürtlerin eğitim seviyesini yükseltmek için yapılan çalışmaların Komünist Fırkasının kuvvetlendirilmesine yönelik olduğunu da ayrıca vurgulamıştır. Bu toplantıya davet edilen Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu da Kürt öğretmen okulunun ve Rya Taza gazetesinin kuruluş yıl dönümünü kutladığı, Sovyet Ermenistan'ın eğitim ve medeniyet sahasındaki faaliyetlerini övdüğü bir konuşma yapmıştır. Konferansın ikinci celsesi 26 Ocak günü yapılmış bu celsede Zakafkasya Kürt Pedagoji Teknikum Müdürü Casume Celilî okulun bir senelik mesaisi hakkında bilgi vermiştir. Buna göre okulda ilk yıl 62 öğrenci eğitim görmüş, bunların 23'ü Kürt köylerinde muallim olarak çalışmaya başlamıştır. Toplantının yapıldığı esnada ise 105 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca Erivan'da bu okul için bittiği zaman 400-440 öğrencinin okuyabileceği bir bina yapılmaya devam edilmektedir (TDA, 571/35357-138983-3).

Bu toplantıların ardından bütün Sovyetler Birliği içerisindeki Kürtler hakkında çalışmalar yapanları bir araya getirmek için daha büyük bir kongre hazırlığı başlamıştır. Bu hazırlıklarla ilgili ilk haberler 1932 sonlarında ortaya çıkmış ve Türk makamları tarafından takip edilmeye başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Erivan Konsolosluğu 13 Aralık 1932'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda Sovyet Cumhuriyetlerindeki Kürtçülerin toplanacağı bir kongre hazırlandığını, bu kongreye Moskova, Leningrad, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Orta Asya'dan Kürtçe bilen murahhasların katılacağını haber vermiştir. Konsolosa göre Ocak 1933'te toplanması planlanan bu kongrede Kürtler için ortak bir lehçe belirlenmesi ve Kürtçe imla kurallarının tespiti planlanmıştır (TDA, 571/35357-13898-46).

Kongre, Konsolos'un verdiği tarihten bir buçuk sene sonra toplanmıştır. 9 Temmuz 1934 tarihinde Erivan'da Türk Konsolosluğunun karşısındaki bina olan Erivan Kültür Evi'nde yapılan toplantı Birinci Umumi Kürt Konferansı adıyla Türk arşiv kaynaklarına girmiştir (TDA, 571/35357-138981-32; TDA, 571/35357-138981-30).

Erivan Konsolosu'na göre bu konferans Ermenistan Kültür Tarih Enstitüsünün Merkezi İcra Heyeti nezdindeki Kürt Komitesi tarafından düzenlenmiştir. Moskova, Leningrad, Ermenistan, Azerbaycan, Türkistan, Gürcistan, Nahçıvan, Acaristan'dan gelen 80 kadar üye katılmıştır. Toplantının 24 Temmuz'a kadar süreceği ilan edilmiş olmasına rağmen 14 Temmuz'da sona ermiştir. (TDA, 571/35357-138981-40). Konsolos bu toplantıyı yakından takip etmiş, kongre hakkındaki bilgileri çoğunlukla Ermenistan resmî gazetesi Horatayin Hayastan'dan almış ve hem devam ederken hem de tamamlandıktan sonra bu bilgileri gönderdiği raporlarla Ankara'yı iletmıştır. (TDA, 571/35357-138981-45; TDA, 571/35357-138981-30). Dışişleri Bakanlığı bu raporları yakından takip ettiği gibi Başbakanlığı, İçişleri Bakanlığını ve Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğini de konu hakkına bilgilendirmiştir (TDA, 571/35357-138981-44; TDA, 571/35357-138981-42; TDA, 571/35357-138981-35; TDA, 571/35357-138981-37).

Erivan'dan gelen rapora göre kongrenin fahri reisliğine Stalin, ikinci fahri reisliğine Ermenistan Komünist Fırkası Merkezi Komite Kâtibi Hancıyan, birinci faal reisliğine Ermenistan-Türk hududunun istihbarat amiri Gobof (Gop veya Agop), ikinci faal reisliğine ise

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serko Martikyan (Ermenistan S. S. C. Merkezi İcra Komite Reisi)³ intihap edilmiştir. Umumî Kâtip olarak da Alibey Mehmedof atanmıştır. Konsolos raporuna göre Mehmedof 1924 senesinde 1800 Türkün bir gecede kurşuna dizilmesine karar veren Umum Kafkasya Fevkalade Mahkemesi azasındandır ve Türklere karşı gaddarlığı ile tanınmıştır (TDA, 571/35357-138981-40).

Konsolosun Ermenistan resmî gazetesi Horatayin Hayastan'a dayanarak bildirdiğine göre Kongre'nin açılışında Stalin'in, Zakafkasya Komünist Fırka Kâtibi Peria'nın, Ermenistan Komünist Fırkası Kâtibi Hanciyan'ın selam telgraflarının okunmuş, ardından Martikyan açılış konuşması yapmıştır. Martikyan konferansı Birinci Kürdoloji Konferansı olarak tanımlayıp selamlamıştır. Martikyan'a göre Kürt emekçi halkı, yüzyıllar boyunca baskı altında kalmış; Kürt beyleri, şeyhler ve Çar yönetimi ile memurları tarafından ezilmiş ve sömürülmüştür. Kürt halkının müteşebbis ruhu, geçmişin zulmü, cehalet ve bağınazlık altında boğulmuştur. Ancak Sovyet hükümeti döneminde, diğer milletlerle birlikte Kürt emekçileri de her türlü baskıdan kurtularak, kendileri için refah dolu bir yaşam kurmayı başarmışlardır. Bu yönetim sayesinde, kendi alfabelerini ve edebiyatlarını geliştirmeye; biçimce millî, fakat içeriğiyle proleter olan bir kültür yaratmaya başlamışlardır. Martikyan; Kürt halkının temsilcilerinin gelecekteki ilerleme yolunu açmak amacıyla kendi kültürel gelişim meselelerini ele alacakları bu konferansın tarihte benzeri görülmemiş bir olay olduğunu bunun da devrimci proletaryanın ve onun rehberi olan Komünist Parti'nin, Lenin ve Stalin'in millî siyasetlerini kararlılıkla uygulaması sayesinde mümkün olduğunu iddia etmiştir. Devamında;

“Sosyalizmin kuruluş dönemi boyunca, Sovyetler Birliği'ndeki tüm halklar arasında Kürt halkı da kendi yerini almıştır. Kürt halkı, kendi dili ve edebiyatıyla sosyalist bir kültür inşa etmekte; sosyalist ekonomisiyle birlikte okullar, gazeteler ve edebî eserler yaratmaktadır. Kendi diliyle tarihini öğrenmekte, sosyalizm biliminin teorik ve pratik yönlerini incelemektedir. Kısacası, sosyalizmin ışığına ve kültür dünyasına çıkarak, onun tükenmez kaynaklarından kendi payını almaktadır.”

ifadelerini kullanarak sosyalizmin Kürtçülük üzerindeki etkilerine vurgu yapmıştır (TDA, 571/35357-138981-30).

Konsolos'un istihbarat kaynaklarından aldığı bilgiye göre hazırladığı raporda ise Martikyan'ın konuşmasının gazeteye yansımayan kısmı şu şekilde anlatılmıştır: Martikyan kürsüye çıkarak hükümeti adına üyeleri çok hararetli bir lisanla tebrik etmiş ve konferansın resmi açılışını yapmıştır. Cumhurbaşkanı nutkunda Kürt milletini övdükten sonra Ermenistan'ın sayesinde yeni canlanan çok eski Kürt medeniyetini selamlamış ve Kürt ırkının yüksek bir mevkiye gelmesi için Ermenistan'ın var gücü ile çalışacağını ifade etmiştir. Aynı rapora göre Cumhurbaşkanının konuşmasının ardından gündem tartışılmış ve Kürt halkı arasında milli kültür işleri, Ermenistan Kültür Tarihi Enstitüsünün Kürt Seksiyonunun faaliyetleri gibi teşkilat işlerinin yanı sıra, Kürtçe dilbilgisi esasları ve imla kuralları başta olmak üzere edebî ve kültürel konular gibi gündem maddeleri belirlenmiştir. Kürtçe harfleri tertip ve tanzim etmek için yedi kişilik bir komite kurulmuş ve merkez olarak Erivan belirlenmiştir (TDA, 571/35357-138981-40). Leninakan (Gümrü) Türk Konsolosu'nun gönderdiği rapora göre ise Konferans salonuna Ermenice ve Kürtçe yazıların olduğu bayraklar, Ağrı Dağı'nın, Agop'un resimleri ve Kürt milletini canlandıran resimler asılmıştır. Ayrıca Mesai Fakültesine Van, Bitlis ve Kars gibi Türkiye'ye ait şehirlerin resimleri asılmıştır. Leninakan Konsolosundan gelen raporun en dikkat çekici kısmı Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın açılış konuşmasında Kürtlüğün istiklali hakkında sarf ettiği iddia edilen kapalı sözler hakkında aldığı istihbarî bilgidir. Bu istihbarat Ankara'da dikkatle takip edilmiş

³ Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi Başkanı olarak geçen bu isim arşiv belgelerinde Ermenistan cumhurbaşkanı olarak tanımlanmış ve Mardükiyan, Merdikyan, Martikyan gibi farklı şekillerde telaffuz edilmiştir.

ve hem Erivan hem de Leninakan'dan daha ayrıntılı bilgi talep edilmiştir (TDA, 571/35357-138981-38; TDA, 571/35357-138981-43; TDA, 571/35357-138981-42; TDA, 571/35357-138981-41).

Erivan Konsolosu'nun Ermenistan resmî gazetesi Horatayin Hayastan'a dayandırdığı bilgiye göre Ermenistan Komünist Fırkası Kâtibi ve kongrenin ikinci fahri reisi Hancıyan'ın 8 Temmuz 1934'te bu gazetede bir yazısı yayınlanmıştır. "Umum Sovyet Birliği Kürdoloji Konferansına Ermenistan Komünist Fırkası Merkezi Komitesi'nin Selamı" başlıklı yazıda konferans hararetle selamlanmış ve konferansın toplanmasının Lenin-Stalin milli siyasetinin bir başarısı olduğu vurgulanmıştır. Hancıyan'a göre Kürt işçiler Çar ve Taşnak hükümetleri zamanında Kürt şeyhleri elinde esir ve kul hâlinde idirler. Ancak Sovyet yönetimi ve Lenin ile Stalin'in partisi sayesinde, diğer Sovyet halklarında olduğu gibi, Kürt halkı da devrimci ideallerini hayata geçirme ve ulusal nitelikli bir sosyalist kültür oluşturma olanağına sahip olmuştur (TDA, 571/35357-138981-30). Yine aynı gazetenin "Lenin Milli Siyasetlerinin Parlak Muvaffakiyetlerinden Birisi" başlıklı baş makalesinde Konferansın ehemmiyetinin Ermenistan sınırlarının dışına çıkmadığı ifade edildiği gibi yine sosyalizme vurgu yapılmaktadır. Yazıya göre "Kürt Meselesi" emperyalist devletlerin ve Taşnakların elinde istismar edilmiş, siyasi çıkarlar için kullanılmıştır. Eğer bunların elinde kalsalardı Kafkasya'daki Kürtlerin hayatta kalabilecekleri bile şüphelidir. Ermenistan ve Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmalarından sonra ise Kürtlere ilk defa insan gibi yaşamanın yolu açılmıştır. Ayrıca atalarının yaşayış tarzlarını ve göçebe yaşamlarını sürdürmeye devam eden Kürtlerin gelişmelerini sağlamak için Sovyetler elinden geleni yapmıştır. Yazı ve edebiyatı olmayan bu halkın bütün kültür esaslarına yakından vakıf olmaları için gerekli vasıtalar ve şartlar temin edilmiştir. Kürt halkının yaşayış tarzını değiştirmek için her şeyden evvel göçebelikten iskân hâline geçirmek gerekmiş, tabii olarak Kürtler buna karşı çıksalar da senelerce devam eden anlatma neticesi ve iktisadî yardımlar sayesinde Kürtler yerleşik hayata alıştıırılabilmiştir. Makaleye göre yazı, edebiyat ve eğitimin yaygınlaştırılması da Kürt ileri gelenleri tarafından aynı şekilde tepkiyle karşılanmıştır. Kürt alfabesiyle bir milli edebiyat oluşturmak yerine, Kürtlere Ermeni alfabesini "aşılama" ve Kürt gençlerine Ermenice öğretmek gibi "kolay" yollar önerenler de çıkmıştır. Oysa bu tür girişimler gerici unsurların değirmenine su taşımaktan başka bir işe yaramamıştır. Yazara göre bu tür denemelerin düşünsel kaynağı, şüphesiz Ermeni milliyetçiliğidir. Sınıfsal düşmanların her türlü direnişine rağmen, bugün Kürtlerin görünüşte milli ama içeriğinde sosyalist bir kültür yaratma yolunda dikkate değer işler yapılmıştır. Artık sürekli yerleşik düzene geçmiş, bir kolhoz (kolektif çiftlik) hayatı yaşayan Kürt köyleri; Kürt öğretmenler tarafından Latin harfli Kürtçe ile ders verilen onlarca okul; yeni Kürt "komünist aydınlarını" yetiştiren dünyanın ilk Kürt öğretmen okulu; dünyanın ilk Kürtçe gazetesi -ki bugün bu gazetenin onlarca muhabiri, binlerce okuyucusu vardır-; yeni Kürt edebiyatı; anadilinde yazılmış felsefe ve matematik ders kitapları; Kürt işçilerine komünizmin gerçeklerini anlatmak için Kürtçeye çevrilen Komünist Manifesto; genç ve yetenekli Kürt işçilerden oluşan kolektifler; basit bir üslupta ama Kürt işçilerinin anlayacağı bir dille, onların ana dilinde yazan Kürt Sovyet yazarları... Bunlar Lenin'in milli siyasetinin ve Sovyet hükümetinin sayesinde sadece birkaç yıl içinde başarılmış şeylerdir. Makalenin devamında Kürt Konferansına değinerek bu Konferansın sosyalizm bayrağı altında Kürt kültürünün gelişimi için yeni bir adım olacağı ifade edilmiştir. Yazar konferansa katılanların acelecilikten ve yüzeysellikten kaçınmalarını önermiştir. Zira ona göre yeni edebiyat dili ve yeni edebiyat meseleleri ancak ciddi ve kapsamlı incelemelerle çözülebilir. Yeni edebiyat dili bir yandan sade ve Kürt işçilerinin anlayabileceği nitelikte olmalı, diğer yandan onların kültürel seviyesini yükseltecek kadar ifade gücüne sahip olmalıdır. Böylece Kürt emekçileri, komünizm ilkelerini anlayıp sosyalist düzenin kurulmasına katılabilecek hâle gelirler. Makaleye göre bu konferans Kürt emekçilerinin komünist eğitimini amaç edinmiştir (TDA, 571/35357-138981-30).

Aynı gazetenin konsolos raporlarına yansıyan ve Zoryan imzası ile yayımlanan başka bir makalesinde Konferansın ele alacağı başlıca konular olarak ortak bir Kürt edebi dili oluşturmak, Kürtçenin gramerini düzenlemek, Kürtçe terminoloji geliştirmek ve Kürt alfabesindeki bazı eksiklikleri ve zorlukları gidermek verilmiştir. Yazıya göre Konferansın karar vermesi gereken en önemli konu bu çalışmaları yaparken hangi Kürt lehçesinin esas alınacağıdır. Yazıda 1930'dan sonra Kürt halk edebiyatı hakkında yapılan çalışmalar ve derlemeler anlatıldıktan sonra elde edilen eserlerin Arap yazısından Kürt yazısına çevrildiğini ve bu eserlerin Konferans tarafından kontrol edildikten sonra basıma gönderileceği ifade edilmiştir (TDA, 571/35357-138981-30).

Rapora göre Ermenistan Kültür Tarihi Enstitüsü Kürt Kolu Asistanı Hacıye Cindi, Rya Taza gazetesi muharriri G. Yanco, Kürt Pedagoji Okulu müdürü Casume Celilî, Azerbaycan Maarif Komiserliğinden Çobanzade, Leningrad Şark Lisanlar Enstitüsü öğrencisi Zabeti Zolo, Gürcistan'dan Ahmet Mirazi, Ermenistan Maarif Komiserliğinden Vartuni, Sovyet Birliği Merkezi İcra Komitesi nezdinde bulunan Yeni Kürt Alfabeti Komitesi namına Arap Şamilof vb. kongrede birer konuşma yapmıştır. 14 Temmuz'da yapılan son oturumda Stalin'e, Zakafkasya Komünist Fırka Kâtibi Peria'a, Ermenistan Komünist Fırkası Kâtibi Hancıyan'a birer telgraf çekilmiş ve sadakat bildirilmiştir. Sonuç olarak bu konferansta Kürt edebiyat dili olarak Ermenistan'da yaşayan Kürtlerin kullandığı Kurmanci lehçesi kabul edilmiş, alfabe ve imla meselelerinde kararlar alınmıştır. Kürtçe dilbilgisi tertip ve tanzim için Haçadiryen, Vilçoviski, Arap Şamilof, Kürtöyef, Pehlevi, Tsugermann ve Hacıye Cindi'den oluşan bir heyet kurulmuştur. Kürtçe terminoloji meselesi karara bağlanamamıştır. Kapanış oturumunda konferansı toplayan heyet namına Tavtyan yaptığı konuşmada bu konferansın önemini vurguladıktan sonra toplantıda kadınların olmamasını bir eksiklik olarak ortaya koymuş ve yapılacak ikinci konferansa kadınların da iştirakinin sağlanmasını istemiştir. İkinci konferansın 1935 senesinde Bakü'de toplanması kararlaştırılmıştır (TDA, 571/35357-138981-30).

3. Türkiye'nin Kürdoloji Kongresi'ne Karşı Tepkisi

Türkiye Cumhuriyeti, 1930'a kadar Şeyh Sait ve Ağrı gibi ayrılıkçı nitelikteki Kürt isyanlarını tecrübe etmiş bir devlettir. Bu nedenle doğal olarak sınırları dışında gelişen Kürt meselesine ilişkin faaliyetleri yakından takip etmiştir. Bu çerçevede Kafkasya'da yürütülen Kürt araştırmalarından ve kültürel-siyasal girişimlerden de haberdar olmuştur. Bölgedeki Türk diplomatları, edindikleri istihbarat bilgilerini ve yerel basında çıkan haberleri düzenli olarak Ankara'ya iletmışlerdir. Nitekim Türkiye, 1930'da düzenlenen Kürt alfabesinin yıldönümü kutlamalarından da Azerbaycan'da yaşayan Kürtlere dair kaleme alınan Rusça akademik makaleden de haberdardır (TDA, 571/ 34735-136614-6; TDA, 571/35357-138981-48).

1934 Kürdoloji Kongresi'ne kadarki Kürt çalışmaları adına yapılan toplantılar da buna dahildir. 25 Ocak 1932'de Erivan'da yapılan ve bu çalışmada daha önce bahsedilen, maarif ve medeniyet cephesinde çalışan Ermenistan Kürt işçilerinin birinci konferansı Erivan Konsolosu tarafından bildirilmiş, konu hakkında çıkan gazete haberlerinin tercümesi Ankara'ya gönderilmiştir. Erivan Konsolosu, bu konferansta davet üzerine yapmak zorunda kaldığı konuşmasının bazı kısımlarının gazetede kesildiğini ifade ederek kendini savunma ihtiyacı hissetmiştir. 28 Ocak 1932'de bir yazı göndererek yaptığı konuşmanın daha ayrıntılı hâlini sunmuştur. Buna göre Ermenistan Maarif Komiseri bizzat konsoloshaneye gelerek Halil Bey'i davet etmiş ve toplantı sırasında emri vaki yapılarak kürsüye çağırılmıştır. Kalabalık önünde bu çağrıyı reddetmenin uygun olamayacağını düşünen Konsolos, kürsüye çıkarak tebriklerini sunmuş, Türkiye ile Ermenistan arasındaki iyi ilişkilere vurgu yapmıştır. Ermenistan resmî gazetesinin vermediği kısımda ise Kürtlere yönelik sarf ettiği;

“Sizlere karşı bu derece muavenet ve himaye gösteren bir memlekette şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de şarkın ve binnetice tek mil cihanın huzur ve sükûnunu ihlâl edebilecek olan haricin siyasî entrikalarına âlet olmaktan daima uzak kalmanızı temenni ederim... Bu suretle, diğer arkadaşlarınıza mütegaliben hasis menfaatlerine âlet olmamaları için iyi bir ders teşkil edeceğinizi de unutmayınız... Yaşadıkları yurtları parçalamak ve vatandaşlarının huzur ve sükûnunu ihlâl etmek için bir takım gizli kuvvetlere âlet olmayan ve sahte vaatlere aldanmayan ekalliyetlerin nasıl bir refah ve saadet içinde hayat geçirdiklerine sizler ne kadar canlı bir delil teşkil ediyorsunuz... Bu doğru yoldan ayrılmamak suretiyle entrikalara âlet olan diğer safdilleri de er geç ikaz edeceğiniz muhakkaktır... Bu suretle hem kendi refahınızı temin hem de başkalarının huzur ve sükûnuna yardım etmiş olmak gibi insani bir hizmet ifa etmiş oluyorsunuz... Tuttuğunuz bu doğru yolda size saadetler diler ve mektebinizle gazetenizin sene-i devriyesini tebrik ederim.”

şeklindeki ifadeler yer almıştır (TDA, 571/35357-138983-2). Türkiye’de Kürt isyanlarının devam ettiği bir dönemde yapılan bu konuşma, bu isyanlara bir gönderme niteliğinde olup, Konsolos Türkiye’nin siyasi duruşunu göstermeye çalışmıştır. Buna rağmen Halil Bey’in bu yazısına Dışişleri Bakanlığı 26 Mart 1932’de verdiği cevapta yaptığı konuşmanın uygun bulunmadığı bildirilerek, konsolosların siyasi mahiyette konuşmalar yapamayacağı hatırlatılmış, mecbur kaldığı taktirde bir iki cümle söylemesinin yeterli olduğu ifade edilerek, böyle bir olayın tekrarlanmaması istenmiştir (TDA, 571/35357-138983-1).

Türkiye, SSCB’nin özellikle de Ermeni SSC’nin bölgedeki Kürtleri kendisine karşı kullanacağına dair istihbarat almıştır. Özellikle Leninakan konsolosundan gelen haberler oldukça rahatsız edicidir. Bu konsolos 3 Şubat 1934’te gönderdiği raporda Rusların Kürtlük cereyanlarını uyandırmak maksadı ile Kafkasya’nın muhtelif yerlerinde bulunan ve adetleri 35 bini bulan Yezidilerden istifade etmeye çalıştıklarını ve bunlara Kürt kültürünü, lisanını ve adetlerini telkin ettiklerini iddia etmiştir. Konsolosa göre özellikle Erivan’da bulunan Kürt Pedagoji okulundan mezun öğretmenler bunun için çabalamaktadırlar. Konsolos davet edildiği bir gösteride yukarıda ismi geçen okuldan mezun bir öğretmen tarafından Van gölünü hedef gösteren ve açıkça Türk düşmanlığını tavsiye eden bir dua okunduğuna bizzat şahit olmuştur. İranlılardan ve Ruslardan ibaret ve Kürtlerin emellerine hizmet için Ermenistan’da bir gizli teşkilât meydana getirilmiş ve bu teşkilât Aras’ın kuzeyindeki Kürtlere ilk olarak 800 silah göndermiştir. Yine konsolosun aldığı istihbarata göre lağvedilmiş olan muhtelit hudut komisyonu azasından ve Rus generallerinden birisi bir Türk vatandaşına “Kürtler sizi çok uğraştırıyorlar. Bunların bulunduğu bir-iki vilayeti bize terk edin, hem siz bu belâdan kurtulur ve hem de Kürtler istiklâl kazanmış olurlar.” demiştir (BCA, 490-0-1-0-0-604-92-9).

Bu haberlerin üzerine Erivan Kürdoloji Kongresi’nin toplanması ve bölgedeki konsoloslardan gelen, Kongre’de açılış konuşması yapan Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın Kürt bağımsızlığına dair sarf ettiği iddia edilen kapalı sözlere dair bilgiler Ankara’nın endişelerini arttırmıştır. Daha fazla bilgi talep etmiştir. Ankara’nın bu talebi üzerine Leninakan Konsolosu 16 Ağustos 1934’te yeni bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre konferansta hazır bulunan birisinden alınan istihbarata göre, konferansta yalnız Kürt unsurundan teşekkül edecek bir cumhuriyetin teessüsüne çalışılmış ve Karabağ’da muhtariyet şeklinde yaşayan 38 bin Kürdün Ermenistan’a nakli ve bunların Ermenistan’daki tahminen 17 bin Kürt ile birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu iki kitlenin toplamının bir cumhuriyet teşkiline kâfi gelmeyeceği görülmüş olduğundan, Çerkes ve Asurî unsurlarının Kürtlerle birleştirilmek suretiyle bir cumhuriyet yapılmasına merkezî icra komitesinin muvafakati şartı ile karar verilmiştir (BCA, 490-0-1-0-0-604-92-9).

Erivan Konsolos Vekili Şeref Yılmaz’ın Kongre’nin sonlanmasından sonra 8 Ekim 1934’te gönderdiği tahriratta verdiği bilgiler Ankara’nın endişelerini bir kez daha arttıracak niteliktedir. Konsolos vekiline göre Kongre’ye konu olan ve bölgede yaşayan Kürtler, Yezidiler, I. Dünya Savaşı sırasında ve Türkiye’deki Ağrı isyanları sırasında bölgeye göç eden

Kürt gruplarından oluşmaktadır. Çoğunlukla göçebe olarak yaşayan ve muhtariyetlerini hâlâ sürdüren bu grupların bir kısmı Türkiye sınırında bir kısmı ise Azerbaycan'a tabi Karabağ bölgesinde yaşamaktadır. Konsolos vekili aldığı malumata dayanarak bu iki kitle birleştirilerek Türkiye sınırında bir özerk bir Kürt bölgesi kurulma hayalinin mevcudiyetini bildirmiştir. Bu istihbarata göre bu bölgelerdeki Kürtlere silah dağıtılmış ve Yusuf Ağa adında biri de lider tayin edilmiştir. Yılmaz'a göre Kafkasya'daki Kürtler Tiflis'teki Kürt teşkilatı tarafından idare edilmekte ancak Erivan kültür merkezi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Ermenilerin Kürtleri sevmedikleri hâlde Türkiye aleyhine kullanmak için bunlara yardım ettikleri kanaatindedir. Kürdoloji Kongresi'nin ana gündem maddelerinden biri olan ortak bir Kürt lisanı oluşturma amacının da sadece Kafkasya Kürtlerine yönelik olmadığını Türkiye'deki Kürtleri Kafkasya'daki Kürt çalışmalarına dahil etme maksadıyla yapıldığını iddia etmiştir (TDA, 571/35357-138981-40).

Erivan ve Leninakan konsoloslarından alınan raporlar Ankara'da ilgiyle karşılanmış ve Dışişleri Bakanlığı Sovyetler Birliği'nin asıl merkezi olan Moskova'daki büyükelçisinden konu ile ilgili bilgi istemiştir. 18 Eylül 1934'e Moskova Büyükelçisine yazılan yazıda Kürdoloji konferansında Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın Kürt istiklali lehinde konuşma yaptığına dair alınan istihbarat bildirilmiş, konferans sırasında Ağrı Dağı'nın ve Van, Bitlis, Kars gibi şehirlerin resimlerinin bulunmasının konferansın ve bu konferansı toplayanların Türkiye'nin doğu vilayetlerini de içine alan bir Kürt birliği kurulması lehine gayret sarf ettiklerinin bir delili olduğu vurgulanmıştır. "Samimi ve derin dostluk bağlarıyla bağlı bulunduğumuz Sovyetler Birliği'ne mensup bir cumhuriyetin başkanı olan ve yüksek bir resmî sıfat taşıyan bir kişinin, ülkemizin toprak bütünlüğü aleyhine yönelmiş teşekkülleri koruması ve himayesi altına alması bizi son derece şaşırtmıştır." denilen yazıda Türkiye aleyhindeki hareket ve teşekküllerin Sovyetler Birliği topraklarında faaliyet alanı bulmasının, daima güçlendirmeye çalışılan Türk-Sovyet dostluğuna olduğu kadar, iki ülke arasında mevcut antlaşmaların hükümlerine de aykırı olduğu hatırlatılmıştır. Bu nedenle, konu hakkında Sovyet Hükümeti'nin dostane fakat ciddi bir biçimde dikkatinin çekilmesi; bu tür zararlı oluşumların faaliyetlerinin önlenmesi, ayrıca 1935'te Bakü'de toplanacağı bildirilen söz konusu konferansın yeniden yapılmasına izin verilmemesi için gerekli önlemlerin alınması ve sonucun bildirilmesi emredilmiştir. 13 Aralık 1934'te konu büyükelçiye hatırlatılmış ve gerekli teşebbüslerin yapıp yapılmadığı sorulmuştur (TDA, 571/35357-138981-33; TDA, 571/35357-138981-28).

Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar aldığı emre uygun olarak 22 Aralık 1934'te doğrudan doğruya Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Maxim Litvinov ile bir görüşme yapmıştır. Büyükelçi gönderdiği rapora göre Litvinov ile dostane bir lisan kullanarak konuşmuş ve Erivan'dan alınan haberlerin iki ülke arasındaki muahedelere ve dostluğa aykırı olduğunu vurgulamış, bunun gibi toplantıların menedilmesini istemiştir. Litvinov konu hakkında tahkikat yapacağı cevabını vermiştir. Aralarındaki görüşmeye uygun olarak Büyükelçi 23 Aralık 1934'te Sovyet Dışişlerine yazılı bir notayı da vermiştir. Bu notada tarih hatalı verilse de Erivan'da yapılan ilk Kürt kongresinde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı'nın Kürt bağımsızlığı lehine konuşma yaptığı, Türk şehirlerinin resimlerinin asıldığı iddiaları iletilmiş ve bunların kongrenin amacının Türkiye'deki Kürt unsurlarını kapsayan bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. Ardından da;

"Doğrusu, Türkiye'nin bu kadar yakın ve samimi dostluk bağlarıyla bağlı olduğu Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan bir cumhuriyetin en yüksek yetkilisinin, toprak bütünlüğüne aykırı amaçlar güden organizasyonları koruyabileceğini öğrenmek beni oldukça şaşırttı. Bu tür organizasyonların Sovyetler Birliği topraklarında faaliyet gösterme olasılığının, sadece iki ülkemiz arasındaki anlaşmalara aykırı olmakla kalmayıp, aynı zamanda bizi birleştiren yakın ve güvene dayalı dostlukla da bağdaşmayacağı açıktır."

şeklinde devam etmiştir. Notanın sonunda da bu tür faaliyetlere son verilmesini özellikle de 1935'te Bakü'de gerçekleştirilmesi planlanan bir sonraki Kürt kongresinin engellenmesini talep etmiştir (TDA, 571/35357-138981-22).

Litvinov bu notaya 2 Ocak 1935'te cevap vermiştir. Bu cevapta Dışişleri Komiseri Türk Büyükelçisi'nin notasındaki iddiaları reddetmiş, yapılan kongrenin siyasi amaçlı olmayıp Kürdologların katıldığı bilimsel bir kongre olduğunu, hiçbir siyasi konunun ele alınmadığını dolayısıyla da Kürt bağımsızlığı konusunda hiçbir konuşmanın yapılmadığını söylemiştir. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanı'nın konuşmasına da değinen notada Ermenistan resmî gazetesine yansıyan ve konsolos raporları ile Ankara'ya bildirilen bilgilere benzer ifadeler kullanılmıştır. Buna göre Martikyan bir hoş geldiniz konuşması yapmış, Kürtler için edebi bir Kürt dili ve grameri geliştirmenin öneminden ve Sovyet iktidarının eski Rusya İmparatorluğu topraklarında yaşayan Kürtleri çarlığın ve şeyhlerin baskısından kurtardığından bahsetmiştir. Notaya göre ne bu konuşmada ne de genel olarak bu konferansta, Türk Kürtleri veya Türkiye Cumhuriyeti hakkında en ufak bir ima dahi yapılmamıştır. Nota kongrenin gündemi hakkında resmî gazeteye yansıyan bilgileri tekrarlamıştır. Ardından 1935'te Bakü'de yapılması planlanan kongrede de aynı konuların görüşüleceğini bildirmiştir. Son olarak da Erivan konferansının hiçbir siyasi niteliği olmadığı yalnızca SSCB milletlerinin kültürüne ilişkin iç meselelerle ilgili sorunların görüşüldüğü vurgulanmıştır. Bu notaya ek olarak 3 Ocak'ta gönderilen yazıda ise Büyükelçinin Litvinov ile yaptığı görüşmede dile getirdiği Van, Bitlis ve Kars gibi Türk şehirlerini kapsayan bir "Kürdistan" haritasının Erivan'da yüksek okulda asılı olduğu iddiası da yalanlanmıştır (TDA, 571/34993-138022-98). Alınan bu cevap Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığı bildirilmiştir. (TDA, 571/35357-138981-23).

Türk makamlarına göre başta 1934 Kürdoloji Kongresi olmak üzere Erivan ve diğer SSCB merkezlerinde yapılan Kürt çalışmaları sadece bilimsel nitelikte çalışmalar değildir. Bunlar Türkiye'deki Kürtlere yönelik propaganda faaliyetleridir. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, 17 Ocak 1935'te Cenevre'de bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras'a gönderdiği yazıda Erivan'daki kongre ile ilgili kendisinin Ankara'daki Sovyet maslahatgüzarı ile yaptığı bir görüşmeyi anlatmıştır. Yazıya göre maslahatgüzar ile sadece kongre ile ilgili konuşmamış aynı zamanda Kafkasya'da uyandırılan Kürtlük cereyanı ilgili de konuşulmuştur. Menemencioğlu'na göre maslahatgüzar hadiseye ehemmiyet vermemiş ve bunların Sovyet rejiminin birliği oluşturan milletler hakkında takip ettiği liberal siyasetin bir neticesi olduğunu ve diğer ekalliyetlere olduğu gibi Kürtlere de benliklerini tanıtmak hakkını vermek lazım geleceğini söylemiştir. Bunun üzerine Menemencioğlu bu prensibin Kafkasya'daki Kürtler hakkında tatbikinin Türkiye, İran ve Irak gibi komşularını kuşkulandıracak mahiyette olduğuna işaret ederek Kürtlerin temsili meselesinin Türkiye için çok önemli ve hayati bir mesele olduğunu söyleyerek ve bu noktalarda hükümetinin nazarı dikkatini celbetmesinde ısrar etmiştir. Maslahatgüzar bu isteği soğuk bir tavırla kabul etmiştir. Menemencioğlu bu yazıda Litvinov'dan gelen cevaba da değinmiş, Dışişleri Komiserinin cevabına rağmen istiklal konusu gündemde olmasa dahi, Rusya'da ve sınırlarımızın hemen yakınında bir Kürt varlığının tanınmasının dış çevrelerde tamamen aleyhimize yansımalar doğurduğunu; bu cereyanın Sovyet Hükümeti tarafından teşvik edilmesinin bir yana, yalnızca müsamaha gösterilmesinin dahi dostluk ilişkilerimizle bağdaşmayacağını Moskova'daki Büyükelçi'ye hatırlattığını ve bu husustaki teşebbüslerine devam etmesini istediğini bildirmiştir (TDA, 571/35357-138981-24).

Türk makamlarının bu endişeleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1936'da toplanan Birinci Umumi Müfettişler Konferansı'nda dahi dile getirilmiştir. Birinci Umumi Müfettiş, Abidin Özmen, bu toplantıda yaptığı konuşmada Ermenistan'daki Kürtçülük propagandalarını

anlatırken Erivan Kürdoloji Kongresi'nden de bahsetmiştir. Özmen, Erivan'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsünün Kürtçülük propagandasından şikâyet ettikten sonra şöyle devam etmiştir.

“...Hatta bundan bir buçuk sene önce Erivan'da bir Kürdoloji Kongresi bile toplanmıştır. Hususi bir kaynaktan aldığım habere göre kongrenin aldığı kararlar arasında bizi pek alâkadar eden noktalar vardır. A) Kürdü, Türk kültürünün tesirinden kurtarmak, B) Kürdün aslını eski hadiselerle dayanarak bulmak ve bir Kürt tarihi yazmak, C) Kürtlerle Yezidilerin ve Ermenilerin ırkı münasebetlerini bulmak, D) Bir Kürdistan haritası yapmak, E) Kürtçedeki lehçeleri birleştirip tek bir dil vücuda getirmek ve bir gramer ile bir lügat yapmak ve yazıyı tespit etmek. Görülüyor ki, verilen kararlar, Kürtlüğün ilerlemesi ve benliğine sahip olarak yaşaması gayesini hedef almaktadır. Bu gidişin kuvvet bulması herhalde memleketimizin zararına inkişaf demektir.” (Şimşir, 2009: 215)

Özmen'in bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Türk makamları Kürdoloji çalışmalarının Türkiye'nin aleyhine olacak siyasi bir hareket olarak görmüşlerdir. Ülke içinde ayrılıkçı Kürt hareketlerinin hâlen devam ettiği bir dönemde Kürt çalışmalarının bu şekilde algılanması da normaldir.

Sonuç

Rusya İmparatorluğu'ndan devralınan Kürdoloji mirası, Sovyet Dönemi'nde ideolojik amaçlarla yeniden yapılandırılmış; özellikle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yürütülen kültürel ve eğitim odaklı çalışmalar, Kürtlerin sosyalist düzene entegrasyonunun başlıca araçları hâline gelmiştir. Okuryazarlığın artması, yeni alfabenin kabulü, pedagoji okullarının açılması, Rya Taza gazetesi ve diğer yayın organlarının oluşturulması, Kürt dili ve edebiyatının Sovyet çerçevesinde standardizasyonunu mümkün kılmıştır. 1934 Erivan Kürdoloji Kongresi, Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikası çerçevesinde Kürt çalışmalarının kurumsallaştığı kritik bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Kongrenin Kurmanci lehçesini edebî dil olarak seçmesi ve alfabe-imla konularında komisyonlar oluşturması, bu sürecin en görünür çıktılarından biridir.

Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti, söz konusu faaliyetleri kültürel bir girişimden ziyade güvenlik boyutu ağır basan siyasi bir mesele olarak değerlendirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan Şeyh Sait ve Ağrı isyanları nedeniyle Ankara, SSCB'de yürütülen Kürt çalışmalarının Türkiye sınırları ötesinde yeni bir siyasi bilinç ve örgütlenme zemini yaratabileceği endişesini taşımıştır. Erivan ve Leninakan konsolosluklarından gelen raporlar; kongrede kullanılan semboller, dile getirildiği iddia edilen özerklik vurguları ve Kafkasya'daki Kürt ve Yezidi toplulukların örgütlendiğine dair istihbaratlar, bu kaygıları pekiştirmiştir. Türk makamlarının Moskova nezdindeki diplomatik girişimleri ise, iki ülke arasındaki dostane ilişkileri zedelemekten bu faaliyetlere sınırlama getirme çabasını yansıtmaktadır.

Erivan Kürdoloji Kongresi yalnızca bir dil ve kültür toplantısı olarak değerlendirilemez. Kongre, Sovyet ulus inşa politikasının bir başarısı olarak sunulurken, Türkiye tarafından bölgesel güvenlik açısından potansiyel bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, dönemin Türk-Sovyet ilişkilerinin kırılgan yapısını ve Kürt meselesinin uluslararası boyutunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Çalışma, kongreyi hem Sovyet milliyetler politikasının bir ürünü hem de Türkiye'nin Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki güvenlik hassasiyetlerinin bir yansıması olarak ele alarak, Kürdoloji çalışmalarının yalnız akademik değil, aynı zamanda jeopolitik bir bağlam içinde şekillendiğini göstermektedir.

Sovyetlerin Kürt politika stratejisi ile Türkiye'nin güvenlik eksenli yaklaşımı arasındaki fark, iki devletin aynı olguyu tamamen zıt biçimde yorumlamasına yol açmıştır. Görünüşte SSCB için Kürdoloji, sosyalist modernleşme, kültürel gelişim, Kürtlerin Sovyetlere entegrasyonu ve sosyalist devrim aracıyken; Türkiye için bu faaliyetler, ulusal bütünlüğü tehdit eden siyasi girişimler olarak değerlendirilmiştir. Moskova'nın Türk tarafının kaygılarını

reddeden açıklamaları, iki ülke arasında görünürde dostane ilişkiler sürse bile Kürt meselesinin bir diplomatik gerilim alanı oluşturduğunu göstermektedir.

Erivan Kürdoloji Kongresi, Kürt kültür ve dil çalışmalarının akademik bir etkinlikten çok daha fazlası olduğunu göstermektedir. Kongre, Sovyet ulus inşası, kültürel mühendislik ve sosyalist ideoloji çerçevesinde Kürt kimliğinin yeniden tanımlandığı bir mekân işlevi görmüştür. Öte yandan Türkiye için kongre, sınır ötesinde şekillenen olası bir siyasi mobilizasyonun sembolü olarak algılanmış; bu nedenle Türkiye-Sovyet ilişkilerinde dikkatle izlenen bir mesele hâline gelmiştir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA)

BCA 490-0-1-0-0-604-92-9

Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (TDA)

TDA, 571/ 34735-136614-6

TDA, 571/34993-138022-98

TDA, 571/35357-138981-22

TDA, 571/35357-138981-23

TDA, 571/35357-138981-24

TDA, 571/35357-138981-28

TDA, 571/35357-138981-30

TDA, 571/35357-138981-32

TDA, 571/35357-138981-33

TDA, 571/35357-138981-35

TDA, 571/35357-138981-37

TDA, 571/35357-138981-38

TDA, 571/35357-138981-40

TDA, 571/35357-138981-41

TDA, 571/35357-138981-42

TDA, 571/35357-138981-43

TDA, 571/35357-138981-44

TDA, 571/35357-138981-45

TDA, 571/35357-138981-48

TDA, 571/35357-138983-1

TDA, 571/35357-138983-2

TDA, 571/35357-138983-3

TDA, 571/35357-13898-46

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

Leezenberg, M. (2011). Soviet Kurdology and Kurdish orientalism. S. Conermann, M. Kemper (Ed.), *The Heritage of Soviet Oriental Studies* içinde (86-102. ss.) Routledge, Taylor & Francis Group.

Rohat, A. (1991). *Kürdoloji Biliminin 200 yılı*. Deng Yayınları.

Şimşir, B. N. (2007). *Kürtçülük (1787-1923)*. Bilgi Yayınevi.

Şimşir, B. N. (2009). *Kürtçülük (1924-1999)*. Bilgi Yayınevi.

Yüksel, M. (2021). Kurds and Kurdish Nationalism in the interwar period. H. Bozarslan, C. Gunes, V. Yadirgi (Ed.), *The Cambridge History of the Kurds* içinde (205-228. ss.), Cambridge University Press.

Makaleler

Abak, T. (2018). Osmanlı-Rus ilişkilerinde Kürt sorunu üzerine genel bir değerlendirme (1908-1914). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 3-22.

Alsancaklı, S. (2016). The early history of Kurdish studies (1787-1901). *Die Welt Des Islams*, 56(1), 55-88.

Başaran, A. (2021). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Türkiye Kürtlerine yönelik dış politikası ve SSCB Kürdolojisi, 1917-1945. *Bige Strateji*, 12(22), 107-141.

Çağlayan, E. (2015). Rusya'da Kürdoloji'nin gelişimi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 323-332.

Gafarlı, O. & Güç, K. (2022). Russia's Kurdish Policy from the Tsardom to the Soviet Union. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(1), 105-124.

Hasratian, M. (1998). The Kurds in the USSR and in the CIS (a brief account). *Iran and the Caucasus*, 2(1), 39-47.

Leezenberg, M. (2015). "A people forgotten by history": Soviet Studies of the Kurds. *Iranian Studies*, 48(5), 747-767.

Liber, G. (1991). Korenizatsiia: Restructuring Soviet nationality policy in the 1920s. *Ethnic and Racial Studies*, 14(1), 15-23.

Özdemir, B. & Askeroğlu Arslan, A. (2018). Rusya'nın Kürdoloji çalışmaları (1787-1947). *İnsan ve İnsan Dergisi*, 5(17), 194-213.

Pohl, J. O. (2017). Kurds in the USSR, 1917-1956. *Kurdish Studies Archive*, 5, 183-200.

Yılmaz, H. (2014). The rise of red Kurdistan. *Iranian Studies*, 47(5), 799-822.

Bildiri

Şahmuradov, A. (2018). *Rusya Federasyonu'nun kuzey Kafkasya bölgesindeki Türk halklarının durumu*. S. Nurdan, M. Özler (Haz.), 18. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri X* içinde (29-38. ss.), *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the 1934 Yerevan Congress of Kurdology and how it was perceived by the Republic of Turkey, based on archival documents. Kurdish studies, which date back to the 18th century, became an instrument of imperial policies during the Tsarist Russian period, and were reshaped as part of the socialist revolution project under Soviet rule. Initially developed through missionaries, travelers, diplomats and academics, Kurdology took on a more systematic and ideological form under the influence of the Soviet nation-building strategy.

Within the framework of the Soviet Union's korenizatsiia policy, the Kurds, like other ethnic groups, were regarded as "small nations" that needed to be integrated into the socialist system; accordingly, practices such as education in the mother tongue, alphabet reform, the standardization of the literary language, and the promotion of cultural production were implemented. In particular, the Armenian Soviet Socialist Republic became one of the centers where the most intensive and institutional support for the cultural development of the Kurds was provided. The adoption of the Latin-based Kurdish alphabet, the establishment of Kurdish pedagogical schools, the publication of the newspaper Rya Taza, the printing of Kurdish textbooks, and the initiation of radio broadcasts were significant steps in this process.

In this context, the 1934 Yerevan Kurdology Congress emerged as a critical threshold in the institutionalization of Soviet Kurdology. At the congress, which hosted nearly 80 participants from Moscow, Leningrad, Armenia, Azerbaijan, Georgia, and Central Asia, the Kurmanji dialect was adopted as the common literary language; issues such as the alphabet, orthography, grammar, and terminology were discussed. Through congratulatory messages sent on behalf of Stalin, Khanchiyan, and other high-level Soviet officials, the congress was presented as an extension of the official Soviet ideology. In Soviet sources, the congress was described as an indication of the Kurdish people's process of "liberating themselves from feudal oppression and creating a socialist culture," and as a success of the Lenin-Stalin nationalities policy.

However, the significance of the congress for Turkey was quite different. As a state that had recently suppressed separatist uprisings such as the Sheikh Said Rebellion and the Ağrı Uprisings, Turkey closely monitored Kurdish activities developing beyond its borders from a security perspective. Reports from Turkey's consulates in Yerevan and Leninakan indicate that Kurdish activities in the Soviet Union were perceived not only as cultural endeavours but also as initiatives with political potential.

Information in diplomatic reports indicating that the Soviets were inclined to establish an autonomous Kurdish region on Turkey's eastern border through the Yazidis and Kurds in the region, and that Kurds in Turkey were sought to be involved in these activities, prevented Ankara from viewing the matter as merely a cultural initiative. The display of pictures of Turkish cities such as Mount Ararat, Van, Bitlis and Kars at a college in Yerevan, allegations that the congress implied Kurdish independence, and intelligence reports that the Kurdish and Yazidi populations in the Caucasus were organizing themselves have heightened concerns in Ankara.

Within this framework, Turkey made diplomatic démarches to Moscow, warning that the activities in question could harm Turkish-Soviet friendship and requesting that the next Kurdology congress be prevented. Soviet People's Commissar for Foreign Affairs Litvinov, however, claimed that the congress was entirely scientific in nature, carried no political purpose, and made no reference to Turkey, thereby rejecting Ankara's concerns. Yet Turkish authorities believed that the Soviet recognition and institutionalization of Kurdish culture would generate new problems in foreign policy.

Consequently, while the 1934 Yerevan Congress of Kurdology was ostensibly part of the Soviet Union's development and socialist nation-building policy, for Turkey it signalled a political movement developing just beyond its borders that could threaten the country's territorial integrity. Therefore, the congress was not merely an academic event focused on language and culture, but an event that affected the geopolitical balances of the period and resonated with Turkey's perceptions of national security. This study examines the congress in the context of Turkey's security sensitivities in the early Republican period, shedding light on the political background of Kurdology.